

נספח 2 : מכתב מאת דוד יודילוביץ לאליעזר בן-יהודה - שלהי ניסן תרמ"ח

העתק מכתב זה נמצא במחברת ההעתקות של מכתבים וכתבות שכתב דוד יודילוביץ.¹ בראש ההעתקה לא מצוין תאריך, אך מתוכנו של המכתב עולה בכירור שנכתב בשלהי ניסן תרמ"ח, ככל הנראה בכ"ב או בכ"ג בניסן תרמ"ח (3/4.4.1888). יודילוביץ, שחזר ארצה כמה חודשים קודם מפריז וטרם מצא עבודה קבועה, הוזמן לירושלים לחג הפסח על ידי אליעזר בן-יהודה. יודילוביץ נעתר לבקשת בן-יהודה לסייע לו באותה העת בעריכת 'הצבי' ונשאר בירושלים גם לאחר החג.² במהלך חג הפסח הגיע לירושלים פסקם של הרבנים מוהליבר, טרונק וקלפפיש. הפסק עורר התנגדות, הן מימין והן משמאל. כמה מרבני ועסקני העדה האשכנזית החלו לפעול כנגד עצם ההיתר, והיו אף שתלו את הבצורת הקשה שפקדה את הארץ בכלל ואת ירושלים בפרט באותו הזמן, בעניין זה. מנגד גרם הפסק אכזבה רבה לבן-יהודה, כיון שהתברר מן הפסק שהוא מגביל מאד עבודת יהודים בשמיטה. בשל כך נסע בן-יהודה בכ" בניסן תרמ"ח ליפו, "להתראות עם פקידי המושבות, להתייעץ אתם בדבר השמיטה",³ והשאיר בידי יודילוביץ את הטיפול בענייני הצבי. לאחר חג הפסח, ככל הנראה בכ"ב בניסן תרמ"ח, ביקר יודילוביץ בביתו של הרב שמואל סלנט בעניין שהיה קשור בבן-יהודה והיה עד לניסיונות של גורמים ממקורבי הרב דיסקין להשפיע על הרב סלנט ועל הרב דיסקין להוציא איסור כתוב על העבודה בשמיטה. עם יציאתו מבית הרב סלנט נודע ליודילוביץ על אסיפה שהתקיימה בבית הרב דיסקין, בה היו שותפים גם כמה מאנשי פתח תקוה ונודע לו כי הם ניסו לשכנע את באי האסיפה בצורך לאסור את העבודה בשדה בשמיטה. במכתבו עדכן יודילוביץ את

1. אצ"מ A192\233\1, עמ' 228. דוד יודילוביץ, עלה ארצה כבחור צעיר מרומניה בשנת תרמ"ג (1882). הוא חבר לביל"ויים ממקוה ישראל שעלו לירושלים והשתלמו במלאכה במסגרת 'אגודת החרש והמסגר' שייסד רי"מ פינס בירושלים. בתקופה זו קשר קשרים הדוקים עם אליעזר בן-יהודה וראה בו מורו ורבו. יודילוביץ השתלם בירושלים כחרש סכינים ועם סיום השתלמות נסע, בשנת תרמ"ו (1886), לפריז, בה עבד בבית מלאכה ובמקביל למד אצל הרב ישראל לוי מפריז (חוקר מדעי היהדות, לימים רבה של צרפת), בשנת תרמ"ז חזר לארץ ובעת כתיבת המכתב, סייע לבן-יהודה בעריכת הצבי (ראו יודילוביץ, ספר ראשון לציון, עמ' 226-227, וראו עוד בהרחבה לעיל שער רביעי, הע' 274).
2. ראו מכתביו של יודילוביץ למיכאל ארלנגר, מיום י"ג בניסן תרמ"ח ומיום א' באייר תרמ"ח (אצ"מ שם, עמ' 218, 231).
3. ראו מכתבו של בן-יהודה ליהודה ליב גורדון מכ"ג בניסן תרמ"ח (4.4.1888) (סה"ל, אוסף יל"ג, ARC. 761 01 25, 4* מכתב 2).

בן-יהודה, ששהה כאמור מחוץ לירושלים, באירועים, להם היה עד ראיה ושמיעה.

שלום לך יקירי מורי ואהובי

מכתבך קרא ר' שמואל⁴ בכונה רבה. רב קשב הקשיב לאשר נבחתי באפו על הרשת המצודה לרגלו! והשיב כי ידע והבין את זאת בעזרת השם עוד טרם שהודעת לו!⁵ וע"ד [ועל דבר] החורפים והגדופים בנוגע לכבודך אמר כי שקר ענו בו אנשים לפניך ומעולם לא הוציא עליך מפיו דברי לעג וכזה.⁶ ועל דרשת ר' יוסי רבלין⁷ בדבר עצירת הגשמים⁸

4. הרב שמואל סלנט.

5. לא ברור מה הרקע הספציפי למכתבו של בן-יהודה לרב סלנט.

6. יתכן שהדבר קשור גם כן לסוגיית השמיטה, שכן בכתבה מכ"ב בניסן תרמ"ח, עליה חתום "אבן שהם" (הוא יעקב גולדמן. ראו פרס, מאה שנה, עמ' 79) צויין שאת הבצורת הקשה, "ישנם מן הקנאים [...] התולים העון בהחכם החובב ציון ה' בן-יהודה מו"ל הצב"י, אשר [...] עורר את הרבנים: למצא כחא דהתירא לעבודה בשדה בשנת השמיטה עפ"י דת תורתנו הקדושה. בגלל הענין הזה, אשר עוד לא חטאו הקולוניסטים, נעצרו הגשמים לדעת הקנאים שונאי ציון, אשר על כן לא ימנעו קללות וחורפים ממנו" (המליץ, י"ב באייר תרמ"ח (23.4.1888), עמ' 827). על המתרחש בכלל בין בן-יהודה להנהגה האשכנזית בירושלים, באותה העת, ראו ירדני, העיתונות, עמ' 253-254.

7. ר' יוסף ריבלין, מזכיר הוועד הכללי וממקורביו של הרב סלנט.

8. בכתבה ששלח יודילוביץ "ברבע השלישי לחדש ניסן התרמ"ח", לפרסום בהצפירה, הוא ציין: "השרב יתחזק מיום אל יום [...] וגשם אין [...] ובעירנו הקדושה מכינים כלי המלחמה: השופר, חפוש החטאים, דרשות המגידים, איסורים וחרמות ויתר רפואות שונות [...] ואחרים צועקים מר על רבני חו"ל מדוע התירו את השמיטה ובגלל זה מעניש אותנו הקב"ה למפרע" (הכתבה פורסמה בשינויי עריכה קלים, בהצפירה, ח' באייר תרמ"ח (19.4.1888), עמ' 3, בעילום שם המחבר. הנוסח המקורי של הכתבה מצוי במחברת ההעתקות של יודילוביץ, אצ"מ A192\233\1, עמ' 224). במכתבו למיכאל ארלנגר, מא' באייר תרמ"ח, כתב יודילוביץ: "בירושלים עולם הפוך היום, כאשר יראה אדוננו השר בהצב"י אשר יצא השבוע הזה. בראשונה חפשו חטאים בעיר, ועונות; יען לא היה גשם, ר' <יוסי> רבלין סופר כל הכוללים דרש דרשות דופי הרבה, כי רק בעון הַיָּתֵר הַשְּׁמִטָּה אין גשם בארץ, והקב"ה מעניש אותנו למפרע, ועתה כאשר בא גשם הלא <---> רק בגלל שאון הַשּׁוֹפֵר אשר תקעו והריעו בחוצות ירושלים, וע"כ צריך עכשיו לעשות נחת רוח להקב"ה ולאסוף חתימות הרבנים ולעשות <איסור> על השמיטה" (אצ"מ, שם, עמ' 231). למחרת בהצב"י, ב' באייר תרמ"ח (13.4.1888), עמ' יד, צויין: "ימי הפסח היו לבני ציון ימי אבל ותוגה. [...] והוא דבר אשר לא ראו בירושלים זה שנים רבות, כי יחסר מים בבורות בימי הפסח [...] אחדים מהמבוהלים מצאו מקום אחר להתגדר בו ויצעקו מרה כי מפני ההתר שהתירו הרבנים את השמיטה לא ירד למו המלקוש לברכה. ואם תאמר מדוע לא ירד היורה לברכה בראשית ימי הסתיו בעת שעוד לא היה איש חושב להתיר את השמיטה? ומדוע לא ירדו גשמים בערב שמיטה העברה. והשנה היתה שנת בצרת?". וראו גם במכתבו של בן-יהודה ליל"ג מכ"ג בניסן תרמ"ח, להלן בהע' 13.

צחק אף הוא; וכאשר באו אליו ר' חיים זוננפלד⁹ והרב מפלונסק¹⁰ ור' יעקב לייב,¹¹ להתחנן לפניו לתת להם רשות לכרוז איסור על השמיטה אול[ני] יפתחו ארבות השמים ופתח לנו ד' אוצרו הטוב, ויעשו על כל פנים את הכרוז בשמו, אז השיב להם ר' שמואל (א) בדבר עצירת הגשמים שאמרתם אולת גדולה היא לחשוב כי תובע הקב"ה עלבון תורתו אשר אמרו בני¹² להפר אותם אחרי ששה חדשים, ואין הקב"ה מעניש את בני אדם על מחשבות הרעות. (ב) אחרי שכבר פסקו רבני הספרדים להיתרא לא יתכן שנצא אנחנו לאסור את אשר התירו הם, ורק מחלוקת נרבה בזה בינינו לבין הספרדים, ובכלל איננו חפץ לחות דעתו לאסור בגלוי (לאמר בכתב) טרם שלא יגלה את דעתו הבריסקר רב, בכתב מפורש. עכ"ל [עד כאן לשוננו].¹³ והשלוחים יצאו דחופים ומבוהלים לר' יל"ד [לר' יהושע ליב דיסקין]. ומסרו לו את דברי ר' שמואל כי מתנגד הוא להכרוז, ויבקשו ממנו (מדיסקין) כי יעשה הוא אספת ר' <בנן> להכריז אסור. וישיב הרב דיסקין: שעד שלא יהיה לו מכתב מהברון בעצמו, שבו ישאלו אותו שיגלה את דעתו בענין זה, עד העת הזאת איננו אוסר ואיננו מתיר, ור' שמואל יכול לעשות כחפץ לבכו. וישובו השליחים, המקנאים קנאת ד' צבאות, לר' שמואל ויפצירו בו לאסור איסור, כי חלול ה' נורא הוא, וגדול מאין לשער כי יעזז האפיקורוס שמואל מוהילוביר להתיר דבר שבית דין ירושלים לא חפץ להתיר. וביני לביני באו אחדים מבני פתח תקוה להרב מבריסק ויפצירו בו, ולא חפצו לזוז ממנו, עד שהבטיח להם לכתוב אסור על השמטה כמשפט, אבל לא חפץ לגלות להם אם יתן את כתיבתו גם על יד ר' שמואל לקרוא בו, וכתב גם הוא את חתימתו וחוות דעתו על האיסור, או ישלח זה ישר בפוסתה [בדואר] להגאון ר' יצחק אלחנן. ויצאו בני פ"ת מהרב דיסקין שמח ויפגשו בהשליחים וילכו כלם לר' שמואל, ובידם העתקת הפס"ד [הפסק דין] של

9. מראשי כולל אונגארן וממקורבי הרב דיסקין.

10. הרב ישראל יעקב וואלמאן, שימש אז כדיין בבית דינו של הרב דיסקין.

11. הרב יעקב יהודה ליב לעווי, מראשי כולל וורשה, שימש אז כדיין בבית דינו של הרב דיסקין.

12. אולי נשמטה המילה: אדם

13. בן-יהודה לא חדל מלהאשים באופן אישי את הרב סלנט שהתנגדותו להיתר נובעת מניסיון להחריב את ההתיישבות. כבר במכתב ליל"ג מכ"ד באדר תרמ"ח הוא טען זאת (סה"ל, אוסף יל"ג, ARC. 4* 761 01).
25. מכתב 1. ראו לעיל שערי חמישי, הע' 133). במכתבו מיפו מכ"ג בניסן תרמ"ח הוא כתב שוב ליל"ג: "עליכם לדעת, כי אויב נורא יושב בירושלים, יושב ואורב לנו, למצוא מקום התרפה, ולהרס משם את כל בנינו. האויב - הוא ר' שמואל וסיעתו, וְנֶעַד כֹּל הַכּוֹלָלִים. כמה עבדתי וכמה טרחתי עד כי הצלחתי להטות את הרב ח"ר [חכם רבין] בכור אלישר והחכם באשי כי יפסקו הלכה למעשה להתיר העבודה למען יהי[נה] לנו פסק ממארי דאתרא, אין לשער ואין לספר. אך סוף דבר עשיתי וגם הצלחתי והיה הדבר הזה לר' שמואל סטירה נוראה, ויחל להתהפך בתחבולותיו וימצא מקום להעמיד על דעתו ולהרס את כל הישוב, ועד כה וכה גשם אין בארץ, ויחלו להעיר את ההמון כי בעון התר השמיטה באה עלינו הצרה הזאת [...] (סה"ל, שם, מכתב 2). טענה זו משוללת יסוד והמורכבות שהציג הרב סלנט בעניין עולה במפורש גם במכתבו של יודילוביץ אל בן-יהודה.

המותב תלתא.¹⁴ וימסרוה לר' שמואל, וידברו עוד הפעם על הכרות האסור. ויאמר ר' שמואל שהכרות האסור לא תועיל מאומה רק להרבות מחלוקת בישראל. הנה אני רואה מההעתקה הזאת שרבני חו"ל מחמירים עוד יותר הרבה מְמַנִי, ואקוה שכל אשר היה כתוב בה <מליץ> שקר הוא מעיקרא דהוא¹⁵ - ובעז"ה [ובעזרת ה'] תורתנו לא תופר וההיתר הנ"ל לא יהיה. רבני חו"ל נותנים עצה למכור לנכרי את השדות למשך שתי שנים (ורק למחמדים [מוסלמים]¹⁶) ובתנאי כי ישובו השדות לבעליהם אח"כ [אחר כך]. ואני מאד אתפלא כי כל זה בנוי על א>פ<ס והבל מפני כמה טעמים (א) הברון יתבייש למכור שדותיו לנכרים אף על רגע אחת. (ב) אם גם יתרצה לזה, אז תבקש הממשלה תואנות ל>ה<קים לה את השדה לצמיתות ועוד מפני כמה טעמים שאין אני חפץ לגלות אותם - הוסיף ר' שמואל לספר לי - וע"כ [ועל כן] ההיתר בטל ומבוטל. ואם חפץ יחפוץ >ה<רב >דיסקין< להשלים אתי, לאמר לעשות אתי <פ>גישא בהלכה, אמרתי להשליחים, כי נכון ומזומן אני בכל רגע ובכל עת - ולכן יהודה תאמר כי בקשנוך למסור לו הדברים האלה: אין לי עליו שום תרעומות, ומעולם לא פציתי את פי לנבל כבוד שמו ושקר ענו בו הולכי רכיל ע"כ [עד כאן]. - את אשר דברתי אני הן לא נחוץ לך לדעת. ובזה ברכתי את ר' שמואל ואצא מלפניו - והנה סער מתחלל בעיר, אסיפה בבית הרב מבריסק! חפשתי איש לשלוח >אותו< >בקרבה<, איש כזה אשר יכול לבוא שמה, וטרם שמצאתי כלתה האספה ואפגוש בר' יצחק הירשנזון,¹⁷ ויספר לי כי שמע את כל דבר האסיפה משני אנשים אשר היו שמה בעת הזאת. האדון פרומקין מפ"ת [מפתח תקוה]¹⁸ דבר דברים חוצבים להבות אש, ואמר שבשד >ה< אסור לעבור על מצות ד', אבל זאת בקש מבעלי האספה לעיין בדין אם יש יכולת לעסוק בתקון הנטיעות, כי דבר זה דבר האבד הוא, אם חלילה לא ירשו לו

14. הכוונה לפסק הדין של הרבנים מוהליבר, טרונק וקלפפיש. פרסום ראשון לכך ניתן בעיתון המליץ, ט' באדר תרמ"ח (21.2.1888), עמ' 339-340, שציטט את מכתבו של סוכנו בביאליסטוק בו בישר על ההיתר שיצא "מלפני הגאונים הגדולים ר' יצחק אלחנן מקוונא, ור' שמואל מאהליווער מביאליסטאק, ור' יהושע מקוטנא, ור' זנוויל מוארשוי שליט"א" והוסיף ש"שלשת הרבנים האחרונים היו במותב תלתא לקול קריאת הגרש"מ [הגאון ר' שמואל מוהליבר], והגאון ר"א [ר' יצחק אלחנן] שלח את פסק דינו גם הוא להגרש"מ בסוף שבוע זה". בארץ פורסמה ההודעה לראשונה בהוספה לעיתון הצבי שיצא בר' בניסן תרמ"ח (16.3.1888). נוסחו המלא של פסק הדין של שלשת הרבנים הגיע במהלך הפסח וככל הנראה נוסח פסקו של הרב ספקטור הגיע רק מאוחר יותר. ראו לעיל שער חמישי, הע' 171.

15. מן הפרסום בהמליץ נשמע שהרבנים התירו את העבודה ללא סייג. ראו לעיל שער חמישי, הע' 149.

16. יש לציין שדרישה זו לא הופיעה בפסק הדין של שלושת הרבנים אלא רק בפסקו של הרב ספקטור.

17. בנו של הרב יעקב מרדכי הירשנזון, שפרסם באותה העת בהצבי את היתרו לעבודה בשמיטה. הבן יצחק אף הוציא אחר כך את קונטרסו של אביו בהוצאה מיוחדת (קונטרס דבר השמטה, ירושלים תרמ"ח). עיתון הצבי של בן-יהודה נדפס בבית הדפוס של משפחת הירשנזון ונקרא למעשה 'הצבי', על שם משפחת הירשנזון. על הקשרים בין בן-יהודה למשפחת הירשנזון, ראו מורגנשטרן, משפחת הירשנזון, עמ' 123-124. 18. הרב אריה ליב פרומקין, מנהל 'אחוות לחמן' בפתח תקוה.

החפירה והעידור ויתר התקונים הנצרכים, יפסיד חלילה את כל עמלו,¹⁹ ויתפללו הגאונים הנמצאים שמה בעת ההיא והרבנית הקדושה אתם.²⁰ ויצאו קולות מקולות שונים דברי חרופים וגדופים על רבני חו"ל, אחד אמר על ר' יהושע < ע > מקוטנא "זקן אשמאי" והשני צעק חמס "עזות פנימיר דיא חוץ לארץ דיגע רבנים".²¹ החסרת ירושלים רבנים וגאונים וחכמים ובתי דינים? הבירושלים אין יכולים לעיין בדין תורה? עזי פנים אלה! מי בקש מידם רמוס חצרי אמר ד'! בכלל שיחה נאה היה שם²² - את כל השיחה בפרוטרוט כתבתי ליל"ג²³ - את ההיתר מהרב אלישר הביאו על שלחן הפוסקים, ויחקרוהו ויבדקוהו עד אשר יצא טריפה, וכולם מחאו כף, ויצא מפורש הפס"ד לאסור השמיטה. אבל כל זה בעל פה. ובכתב עוד לא ראינו לע"ע [לעת עתה], דבר.²⁴

19. הרב פרומקין עסק בנושא בהרחבה, בכמה מאמרים שפרסם ב'תורה מציון' ואף התייחס לכך בפומבי ב"ג בניסן תרמ"ח, בעת חגיגת פתיחת הבאר והברכות באחוות לחמן שניהל. ראו לעיל שער שישי, הע' 131.

20. הרבנית סוניה, אשת הרב דיסקין.

21. דהיינו: עזות פנים של הרבנים מחוץ לארץ.

22. במכתב שפרסם יודילוביץ, בעילום שם, בהצפירה ונוסחה המקורי מופיע במחברת ההעתקות שלו (ראו לעיל הע' 8) הוא ציין: "והגבירה [בכתב יד: ורַבֵּינָנוּ הקדושה מאדאם סאַנ' תחי' לעולם ועד], צעקה אתמול מר באספה [בכתב יד: באספת תלמידיה החכמים] איך העיזו אנשי חו"ל לפסוק דין שמיטה להיתרא! החסרת ירושלים רבנים וגאונים ובתי דינים חלילה? וגמרה אומר לאסוף חתימות הקולוניסטים כי חפצם לנוח מעבודתם בשביעית, ובני פתח תקוה נכונים לתת לה את חתימתם בשמחה רבה, אם רק תמיכתם תנתן להם מהנדיב שיחיה ומיתר חובבי ציון שיחיו בכל מקום שהם. אף כבר התנדבו אחדים גם לצאת לחו"ל לאסוף מעט כסף נוסף על התמיכה, כי פן לא תמצא להם חלילה התמיכה הנ"ל, למרות רוח לצני הדור, שאומרים על בני פ"ת שאינם בעל רגש לאומים ורק לשנוררי מבט עיניהם; ואחד המתלהבים צעק במר נפשו [בכ"י: בהיותו מעט מבוסס] על האספה הנ"ל: האומרים בני השפחה (לאמר רבני חו"ל) לרשת את בני הגבירה (רבני ירושלים)? חרב נוקמת לה' וגזר דין השמיטה יצא לאסור לעת עתה בעל פה".

23. במכתבו ליל"ג מכ"ב בניסן תרמ"ח ציין יודילוביץ: "מבני פ"ת יש פה קומיסאן [כינוס] מיוחד שבאו להתנפל לפני הרבנים כי יאסרו עתה את השמיטה, ובל"ס [ובלי ספק] ימצאון קולוניסטים שיעברו על דבריהם, ואז ימצאו להם הרבנים מקום לצעוק צעקת חמס על הקולוניזציה והקולוניסטים [...]. ויאמרו כי באו הקולוניסטים לפרוץ גדר ולהרוס חומת הדת, וזאת מגמת נפשם של הרבנים". הוא ציין גם שבאסיפה בבית הרב מבריסק דנו ברותחין את פסק ה'מותב תלתא' ומחבריו (אצ"מ 192\233\1, עמ' 227).

24. בהצבי, ב' באייר תרמ"ח (13.4.1888), עמ' יד, צויין: "אנשים אחדים עסקו בדבר והיו הולכים מהרה"ג הרי"ל דיסקין הי"ו להרה"ג הרש"ס הי"ו ומהרש"ס להרי"ל דיסקין, כי יסכימו שניהם לדעה אחת ויחתמו על כתב לבטל התר הרבנים הגאונים מחו"ל ורבני הספרדים בעירנו. אך הדבר לא יכול לבא לידי גמר לא הרה"ג הרי"ל דיסקין הי"ו ולא הרה"ג הרש"ס הי"ו לא אבו להסכים לדעת המבוהלים".

[...] ²⁵ על שלחן ר' שמואל ראיתי מכתב ערוך על שמו בכתב יד של האדון שייד, והכתוב בו לא יכולתי לדעת. אין לך לקחת כסף²⁶ כי אם מכרסנתי²⁷, מדוד גיסין²⁸, מחזנוב²⁹, מהורביץ³⁰ - בני גדרה - משרצר³¹ במקוה ישראל. מיחילוב³² מפ"ת - מכל אחד ואחד חצי מג'ידי, חצי מג'ידי, רק מכרסנתי תקח מג'ידי ורביע, - את הפס"ד מרבני חו"ל תמצא בידי ה' פינס.³³ מכתבים מרוסיה לא היו כלל. בני פתח תקוה אמרו לבני האסיפה בבית הרב מבריסק כי יתנו להם חתימותיהם שלא רק, כי לא יהיה אסון על הקולוניה שלהם אם ישבתו בשביעית, כי אם להיפך אסון גדול ונורא יהיה אם יעבדו בשביעית. ותקומה לא יהיה להם עוד בארץ אם לא ישבתו, כי חלשה האדמה והגבולים לא חולקו ועוד.³⁴ - ואף כי תחשדני לנגוע בבני פ"ת [פתח תקוה], בכל זאת לא אמנע מלספר עליהם דברים כהויתם, ותקותי חזקה כי לא <תחש> ובני בחזקת שקרן, אף בדבר שיש לי פניה עצמית - לפי מחשבתך - ומה גם שאוכל לעשות שבועה דאורייתא שאין <אני> נוגע כלל בבני פ"ת, ולהיפך עוד אשמח על המקרה היקר שהרחיק אותי מחברה הנ"ל אשר בל"ס [בלי ספק] <--->³⁵ היו <מציר>ים ל<רגלי>, לוא הייתי נשאר בקרבתם והייתי יוצא מפ"ת בשן ועין.³⁶ -

אם יולדו עוד איזה חדשות אודיעך מחר

דוד

25. כאן הושמטה פסקה שאינה רלוונטית לעניין השמיטה ולספר זה, ועוסקת בתיאור מקרה רע שנגע לאחד מבני הרבנים הספרדים.
26. תשלום על מנוי לעיתון הצבי.
27. יהודה כרסנתי, מורה במקוה ישראל.
28. דוד גיסין, מוהל ונהג דיליז'נס מראשון לציון ומאוחר יותר גם משגיח ביקב.
29. יעקב שלמה חזנוב, איכר בגדרה.
30. צבי הורביץ, איכר בגדרה.
31. חיים שרצר, בורסקי במקוה ישראל.
32. אברהם זלמן איכילוב [איחילאון], איכר ועסקן ציבור בפתח תקוה.
33. ר' יחיאל מיכל פינס, התגורר באותה העת ביהוד.
34. יודילוביץ עצמו נחשף לטענות אלו כאשר שהה בפתח תקוה במחצית הראשונה של פתח תקוה, והוא תיאר זאת בביקורתיות במכתב לבן-יהודה, ראו אצ"מ A192\233\1, עמ' 211. טענות אלו גם הובהרו אחר כך לרב סלנט במכתב מפורט שכתב לו רבה של פתח תקוה, הרב אהרן אורלנסקי. ראו בנספח 3.
35. קרוע.
36. מיכאל ארלנגר, ביקש למנות את יודילוביץ כמורה לעברית בבית הספר החדש בפתח תקוה, והדבר עורר תרעומת ומחאה בפתח תקוה, בעיקר בשל ביקורת על התנהגותו הדתית של יודילוביץ. בסופו של דבר

יודילוביץ עצמו ביקש מארלנגר לבטל את המינוי ובשלב כתיבת מכתב זה לא היה ברור באיזו עבודה יעסוק יודילוביץ (ראו בהרחבה לעיל שער רביעי, הע' 277). במכתבו לארלנגר מא' באייר תרמ"ח ביקש יודילוביץ את סיועו למצוא לו עבודה אחרת, ובאותו מכתב ציין עוד: "ובני פתח תקוה – אף כי יעצני האדון בן-יהודה כי אני לא אגלה זה לכבודו, פן יחשדני לנוגע בדבר; בכל זאת סמוך לבי בטוח, כי שום קו חשד לא יהיה לא עלי כְּסָפְרִי לו דברי קֶשֶׁט ואמת – שבאו להרב מבריסק, ויתחננו לפניו לאסור איסר על השמיטה, וגם לפני רגלי ר' שמואל סלנט התנפלו ויבקשו את האיסר, ומוכנים המה לתת את חתימותיהם להרבנים, כי אין כל אסון באיסור עבודה בשנת השמיטה, והברון יוכל לתת עוד איזה אלפים מהונו הרב והעצום, כי לא יעבורו בני ישראל על דעת התורה (דברי בני פתח תקוה) אם לשקאליס הוא חפץ לתת כסף, הלא יוכל לתת כסף גם לשנת שמיטה. וכאשר אמר ר' שמואל סלאנט, כי הם הלא יוכלו לנוח בשביעית אף בעת שיש היתר, למה להם דוקא להשתדל להוציא "איסור" מידו, השיבו שאם יהיה היתר במושבות אחרות, הלא יביטו עליהם כעל עצלים, שכולם עובדים ורק המה עצלים, ואף התמיכה! התמיכה! התמיכה! מי יודע אם יתנו שם! אבל בהיות איסר אז רְשָׁאִים המה לשוט אף בחוץ-לארץ לעבוד העבודת שנוורי, נוסף על התמיכה שבני ביתם יקבלו מפקיד המושב" (אצ"מ, שם, עמ' 231). יודילוביץ רמז כאן ובמכתבים נוספים להתנגדות כביכול של אנשי פתח תקוה ואף לאנשים בראשון לציון לעצם הקמת בתי הספר של הברון אולם למעשה הביקורת התמקדה באותה עת בדבר רצון הפקידות למנות את יודילוביץ כמורה בבית הספר. ראו לעיל שער רביעי, הע' 273-277.